

Старогръцка литература

2020/2021

Лекция XIV

Философия

Държавниците-мъдреци

Около 600 пр. Хр. и през следващия половин век в много от гръцките полиси имало политическо напрежение и сблъсъци, наподобяващи граждански войни. Вследствие на това властта била завзета или предложена на влиятелни граждани или аристократи, които се заели с посредничество между враждуващите и, ако е било нужно, променяли законодателството. Някои от тези водачи били наричани „αἰσυμνῆται“ (арбитри), други – „тирани“. Ако някой е бил ценен и заради интелектуалните си дарби, той бил наричан „мъдрец“ (σοφός).

С това прозвище станали известни атинянинът Солон, Талес от Милет, Питак от Лесбос, Биант от Приена, Хилон от Спарта, Клеобул от Линдос (на Родос), Епименид от Крит; към тях добавят Периандър от Коринт и Пизистрат от Атина.

Наред с обществените си занимания някои пишели поезия, като Солон; други развивали математиката и природните науки, като Талес; трети останали в спомените на поколенията със своите афоризми („апофтегми“).

Първият философ

През втората половина на VI век в гръцките колонии на южна Италия се появили питагорейците, наречени така по името на Питагор, който произхождал от остров Самос.

Предполага се, че той бил първият който се нарекъл „философ“: значи човек, който може и да не е σοφός, но обича мъдростта (σοφία) и се стреми към нея. Питагорейството станало влиятелно в тамошните градове – и то до такава степен, че на едно от събиранията бил извършен атентат, при който загинали стотици членове, а може би и самият Питагор.

Питагор бил религиозен водач, подобен на легендарния тракиец Орфей. Твърди се, че неговите последователи се задължавали да пазят мълчание на беседите му в продължение на пет години, и едва след това да взимат участие в обсъжданията.

Според най-ранните и авторитетни сведения („Метафизика“ на Аристотел, Платоновият „Тимей“), питагорейците се занимавали с математика и смятали, че вселената е устроена според математически начала, така че според тях „самите неща са числа“.

Според по-късни сведения животът им бил аскетичен: съобразявали се с разни забрани (въздържание от месо и други храни), като се стремели в крайна сметка да подчинят цялото си всекидневие на някои общи и предварително зададени правила.

Досократиците

През тази епоха (втората половина на VI и първата на V в. пр. Хр.) се появили и други философски подобни общности, както и някои независими мислители и духовни водачи.

Известни са имената на елеатите (от Елея, западна Италия) Ксенофан, Парменид и Зенон; на Емпедокъл от Акрагант (Сицилия) и Анаксагор от Клазомене (Мала Азия). Към тях може да се прибавят философстващите за природата милетчани Анаксимандър и Анаксимен, авторът на прочути сентенции Хераклит от Ефес и „атомистът“ Демокрит от Абдера (на тракийското крайбрежие).

Всички те правели предположения относно началата на природата и съществуващото – кои са елементите на материята и кое е организиращото я начало.

Анаксагор нарекъл началото „Ум“ (νοῦς), а Емпедокъл говорел за противодействащите си „Обич и Раздор“ (φιλία καὶ νεῖκος). Според някои основният елемент бил един - вода (Талес) или огън (Хераклит); а други, като Емпедокъл, говорили за четири основни елемента.

Елеатите пък, от друга страна, се насочили към по-отвлечено философстване и размишлявали за отношенията единство-множественост и покой-движение.

Към това трябва да се отбележи, че някои от тези предположения са заложени още в поезията – примерно у Омир, където в течение на художественото представяне на събития и характери се намират изказвания на такива теми (в „Илиада“ XIV се казва, че Океан е началото на всичко).

Впоследствие, съгласно възприетата периодизация на гръцката философия, всички тези мислители са били наречени и „досократици“ (философи преди Сократ).

Сократ

Самият Сократ, който бил в центъра на атинското интелектуално общество по време на Пелопонеската война, станал известен приживе благодарение на изказването на делфийската пророчица, че „сред гърците няма по-мъдър от Сократ“; а впоследствие и заради героичното си поведение на устроения срещу него съдебен процес. Там Сократ бил обвинен в безбожие и „развращаване на младежта“, и осъден на смърт чрез изпиване на отрова.

Сократ не е оставил писани съчинения, а предпочитал да разговаря с приятели и с философстващи гости от чужбина, каквито по това време в Атина имало много. Споменът за тези разговори е запазен в съчиненията на приятеля му Ксенофонт и още повече в диалозите на Платон; макар че някои от изказаните там възгледи и размисли сигурно са принадлежали повече на Платон, отколкото на Сократ и събеседниците му.

Платон

В Платоновите диалози се обсъждат въпроси, заниманието с които става съдържание на цялата западна философия.

Това са теми на:

- етиката (що е добродетел; кои са отделните добродетели; как да ги определим; може ли добродетелта да се преподава; какво да мислим за любовта),
- политическата философия (кои са съществените черти на различните обществени устройства; кое е най-доброто обществено устройство),

- философията на изкуството (как се създава поезия; устройство на художествения текст; каква литература е полезна за обществото),
- произхода на езика (дали фонемите имат свое значение; може ли да се установи първоначалното значение на думите; може ли да се говори за „праезик“)
- диалектиката (как се дават определения на нещата),
- религията (въпросът за задгробния живот; какви могат да бъдат боговете);
- естествената философия (как е устроен видимият свят),
- метафизиката (създаден ли е светът и ще има ли край; какви са началата на съществуващото; има ли индивидуално безсмъртие).

Наред с това трябва да се има предвид, че Платон не излага своите възгледи от свое име, монологично и системно, а пише художествени драматургични текстове. Това значи, че за читателя е мъчно да разбере какво точно мисли самият автор по въпросите, които се поставят на обсъждане. Това е, защото Платон е предпочитал по-скоро да изобразява философстването, което се случва в разговор, отколкото да обявява какво самият той мисли или какво е „правилно“ да се мисли по една или друга тема.

По въпроса за това, може ли човек да се образова просто с четене на книги, се говори в диалога „Федър“ – и отговорът изглежда да е отрицателен.

Аристотел

Аристотел е роден в Стагира на Халкидическия полуостров в семейството на Никомах, лекар от двора на Филип Македонски.

На 17-годишна възраст заминава за Атина и учи при Платон в продължение на 20 години, до смъртта му. След това заминава за Мала Азия при свои близки в Троада, после се връща в Македония и от 335, след възцаряването на Александър, отново е в Атина, където преподава в един от градските гимназии, наречен Лицей. След смъртта на големия завоевател напуска града и се установява в един свой наследствен имот на остров Евбея, където скоро след това (322 пр. Хр.) умира.

Ако се съди по античните справки за живота му, Аристотел е публикувал много, но всичките му издадени приживе съчинения са загубени; затова пък са оцелели записките от преподаването в Атина, които били съхранявани от Теофраст, ученика му Нелей и после от неговите наследници докъм началото на I в. пр. Хр.

След някои перипетии (известни от съобщенията на Страбон и Плутарх) ръкописите се оказали в Рим, където били издадени от Андроник Родоски към средата на века.

Като се изключи намерената преди около век в Египет „Атинска държавна уредба“ всички Аристотелови текстове, с които разполагаме, възхождат към изданието на Андроник.

Аристотел е преподавал философия по същите теми, по които е писал Платон в диалозите; и в повечето случаи неговите възгледи се отличават забележимо от Платоновите.

Той отрича безсмъртието на отделната душа и въздаянието за делата след смъртта, за което се говори във „Федон“, „Федър“, „Горгий“, „Тимей“ и „Държавата“; - не подлага на критика Омир и трагедията, както прави Платон в „Държавата“, а напротив, възхвалява Омир и намира, че трагедията е най-висшият вид поезия и от нея има определена етическа и психологическа полза;

- не смята, че светът е изграден върху числови начала, както сигурно са твърдели наследниците на Платон в Академията;

- отрича съществуването на отвъдземен божествен свят и на безтелесни идеи (форми), по причастност на които се образуват сетивните тела, и към познанието на които трябва да се стреми философът. Според него

- „ейдосите“ се намират в самите неща и в мисълта, и философ е онзи, който е способен да им даде вярно определение;

- светът не е сътворен, както се говори в „Тимей“, а е вечен; и не съществува личностен Творец, както може да предположи читателят на същия диалог, а светът се движи вечно от върховния, нематериален и безличен двигател, който мисли самия себе си; и всичко останало се стреми към постигане на съвършената си мислима форма/ентелехия и с това към уподобяване на бога. Това е по силите, макар и донякъде и за кратко, само на разумните същества (хората) и най-много на философите.

Елинистически и гръко-римски философски школи

Лицеят и Академията като философски школи продължават да действат и през следващите векове до края на античността; като Академията е последният езически образователен център, закрит с решение на императора през 529 г. сл. Хр.

Но още приживе на двамата най-четени философи възникват и други школи, които също привличат много последователи и оцеляват дълго време.

Това са

- епикурейството (по името на създателя си и с най-известен представител в Рим Лукреций Кар),

- стоицизмът (много разпространен и представен от множество известни фигури – Зенон, Клеант, Хризип, Панетий, Посидоний, Сенека, Епиктет, Марк Аврелий),

- скептицизмът (с основател Пирон и най-добре запазен представител Секст Емпирик) и

- кинизмът (на Антистен и Диоген от Синопа).

Неоплатонизмът

От средата на III в. сл. Хр. и успоредно с бързо развиващото се християнско богословие се появяват последните влиятелни езически философи, наречени общо „неоплатоници“: първо Плотин и неговият ученик и сътрудник Порфирий (III в.), а по-късно и техният последовател Прокъл (V).

Плотин не е писал, а е водил беседи, записани от Порфирий и станали известни с названието „Енеади“ (54 беседи разделени на 6 книги).

Самият Плотин е възпитаник на александриец Амоний Сакас; тъй като от него няма запазени текстове, не можем да знаем какво в Платиновите беседи е оригинално и какво възхожда към Амоний и общността му. От текстовете личи добра запознатост с наследството на Платон и Аристотел; но все пак духът на философстването е платонистки и повечето от мислите му изглеждат като коментар и развитие на казаното в „Тимей“, „Пирът“ и „Държавата“ VII.

Според него вселената се състои от безтелесен и телесен свят, като главните същности (ипостаси) на безтелесния свят са неподвижният, но множествен (чрез мислите си) Ум и подвижната, но безсмъртна Душа. Душата, която има достъп до съвършеното знание на Ума, е причина за движението на видимия (изменчив, телесен)

свят. Самата тя присъства в него не само като двигател и жизнена сила, но и под формата на индивидуални души. Тяхната задача е да си спомнят за своя произход и, преодолявайки заблудите и желанията, възникнали поради пребиваването им в тела, да се върнат обратно в безтелесния свят.

Причина и източник на съществуването на вселената, включително на Душата и Умът, е Едното/Единно, от което те възникват по тайнствен начин и не във времето, а във вечността.

Неоплатонизъм и християнство

Плотиновата метафизика не е далеч от християнската теология. Немалко от мислите на неоплатониците изглеждат да са възприети от ранните Отци на Църквата и чрез нейното предание да ни влияят и до днес.